

nice: *dégn* (Jelica u »Laži i paralazi«: »... pak ju je baš svojim *dégnom* ubio«), *krógn* (Mitar u »Pokondirenoj tikvi«: »Neko ima guke oko vrata pa meto *krógn*«; isp. kod Ben. *krágn*«), *šnóla* (Fema: »... dve *šnóle* crne kafe«), *gefrórenes* (kod Ljube u »Beogradu nekad i sad«, a kod sluge Vučka: *frórnés*), složenice: *módešràjber*, *románenšràjberi* (za drugi dio u ove dvije riječi isp. sprijeda *mòler* i *šnàjder*) i *belóbuungsdekrèt* (Šerbulić u »Rodoljupcima«), te tri pridjeva: *nóbl* (očito nam je ta francuska riječ došla preko njemačkog jezika), *péblhaft* i *belézen* (oboje kod Jelice u »Laži i paralazi«).

Ostale malobrojne riječi, kao *lilafārb*, *natirlih*, *fād*, *gūt*, *štànglgrin*, *túnglgrin*, *hòhtajč*, *rìhtig*, *tràurig*, pa i ponašeno *frājla*, *frājlica*, govore se s takvim akcentima, ali se ne mogu svesti u sistem. Jednosložne imenice, kao *fíršt*, *šlòg*, *lòs*, *bāl*, *gúst*, *vìc* i druge, podvrgavaju se našim akcenatskim pravilima, pa tako npr. gen. pl. od *lòs* valja naglasiti: »... deset hiljada *lósā*« (Mišić u »Tvrđici«), a riječ *bāl* s prijedlogom *na* valja naglašavati npr. »... a ako je *bāl*, idu *nā bāl*« (Jelica).

Ovo, dakako, nije sve što se može reći o njemačkom jeziku u Sterijinim komedijama. Spomenuo sam sprijeda da Femina fonetika i morfologija zahtijevaju posebnu studiju, a i potpuna kopija verborum mnogo je obilatija nego je ovdje moglo biti prikazano. Nadam se, međutim, da je i ovo dosta da se vidi koliko su ovakva proučavanja važna za kulturu našega scenskog izražavanja. To više, što je kasnije mnogo njemačkih elemenata na pozornicu donio Miroslav Krleža i što danas imamo sve manje glumaca koji ih znaju interpretirati kako valja.

KRITERIJI ZA SASTAVLJENO I RASTAVLJENO PISANJE RIJEČI

Ljudevit Jonke

Novi »Pravopis hrvatskosrpskoga (srpskohrvatskoga) književnog jezika« iz g. 1960. morao je u znatnoj mjeri na nov način riješiti problem sastavljenog i rastavljenog pisanja riječi. Na hrvatskosrpskom jezičnom području postojale su u tome znatne razlike, i to zato što su se sukobljavala različna shvaćanja o tome što je složenica, a što samo skup riječi ili polusloženica. U Srbiji, a osobito u Bosni i Hercegovini razvila se upravo snažna težnja da se priloški izrazi u velikoj mjeri pišu zajedno (*podjesen*, *uredu*, *besumnje*, *smukom*, *potstarost*, *svunoć*, *svetri*, *anatematebilo*), a u Hrvatskoj je i dalje zadržano nastojanje da se u tom bude što umjereniji, pa su se pored *ustvari*, *takoreći*, *itekako* priloški izrazi ipak pretežno pisali odvojeno (*pod jesen*, *u redu*, *bez sumnje*, *s mukom*, *pod starost*, *svu noć*, *sve tri*, *sva tri* i sl.). Novi »Pravopis« riješio je ta pitanja po principima, a ne po pojedinačnim sluča-

jevima, pa je tako, dakako, donio rješenja koja u znatnoj mjeri mijenjaju prijašnju praksu i u Srbiji i u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj. Pri tom je svakako stekao zaslugu što je problem sastavljenog i rastavljenog pisanja riječi riješio jedinstveno, tj. jednako za cijelo hrvatskosrpsko jezično područje.

Problem je u »Pravopisu« prikazan prilično opširno, na punih dvadeset strana (71—91), ali kako se zbog takve opširnosti u čitaoca gubi pregled nad cjelovitosti, htio bih za čitaoce »Jezika« prikazati na sintetičan način principe, kako bi onda oni sami mogli rješavati svaki slučaj pouzdano po tim principima, bez lutanja.

1. Skupovi riječi, odnosno složeni izrazi pojavljuju se u našem jeziku vrlo često u vidu *samostalnih riječi* od kojih svaka čuva i svoju promjenu i svoje značenje i svoje akcente. Tada ih pišemo odvojeno bez obzira na to da li su im sastavni dijelovi imenice, pridjevi, zamjenice, brojevi, glagoli, prilazi, prijedlozi, veznici ili riječce. Po tom osnovnom pravilu pišemo npr. *Andrija Kačić Miošić* (gen. *Andrije Kačića Miošića*), *Jovan Jovanović Zmaj* (gen. *Jovana Jovanovića Zmaja*), *Babina Greda* (gen. *Babine Grede*), *Banja Luka* (gen. *Banje Luke*), *Stari Grad* (gen. *Staroga Grada*); *jako crven, intenzivno plav, nježno modar, sto devedeset petogodišnji; tko bilo, tko mu drago, ma tko, čiji mu drago, preda nj, za nj, sa mnom; pet stotina, tisuću osam stotina pedeset devet, hiljadu šest stotina devedeset treći, tri puta, ovaj put, prvi put; ne mogu, ne kupujem, čitao sam, bio bih; tako rekavši, tako reći, dobar dan, pod jesen, bez sumnje, s mukom, pod starost, svu noć, sve tri, pod jesen, u stvari, do đavola; budući da, ma kako, da li, a kamoli, ma što, a nekmoli* i sl. Prema *čitao sam* i *čitao bih* piše se i *čitao ću*, ali s primjenom trećeg kriterija koji će još biti prikazan i *čitaću*. Tako se piše i *tko god, koji god, što god, čiji god, kakav god* kada te riječi imaju opće značenje, kad im je dakle akcent i na riječi *god*, npr. *Tko god dođe, moći će kod nas prenočiti*, tj. *svatko tko dođe. Što god doneseš, nama će dobro doći*, tj. *sve što doneseš*.

2. Ali vrlo često se dešava da sastavni dijelovi takva dvočlanog ili tročlanog izraza postaju zavisni jedan o drugome, da doduše svaki od njih sačuva svoj akcent, ali prvi dio da izgubi svoju deklinabilnost. Tada imamo pred sobom *polusloženicu*, pa takve izraze povezujemo crticom: *Ivana Brlić-Mažuranić* (gen. *Ivane Brlić-Mažuranić*), *Mihailo Polit-Desančić* (gen. *Mihaila Polit-Desančića*), *spomen-ploča* (gen. *spomen-ploče*), *radio-stanica* (gen. *radio-stanice*), *auto-put* (gen. *auto-puta*), *uzor-majka* (gen. *uzor-majke*), *Smail-aga* (gen. *Smail-age*). Polusloženicom se smatraju i oni izrazi koji uzeti zajedno čine jedan pojam ali sastavljen od dva ili više posebnih i razgraničenih pojmova, npr. *Austro-Ugarska, Ličko-krbavska županija, Autonomna Kosovsko-Metohijska Oblast, hrvatsko-srpska koalicija, plavo-bijelo-crvena zastava, hrvatskosrpsko-francuski rječnik*. Kao poluslo-

ženice povezujemo crticom i izraze kojima označujemo autorsko suvlasništvo dvojice ili više pisaca *Broz-Ivekovićev Rječnik*, *Ristić-Kangrgin Rječnik*. Polusloženicama smatramo i približne vrijednosti izražene samim brojevima ili kombinacijom imenice i broja: Ostat ćemo u Dubrovniku *pet-šest dana*; došlo je *sedmero-osmero djece*; bolovao je *godinu-dvije*; vratit ću se za *dan-dva*. Obilježje polusloženicice imaju i slikoviti izrazi istog glagolskog oblika od dvaju glagola s promijenjenim priloškim značenjem, pa i njih onda pišemo s crticom: Bit će *potvuci-potegni* (vrlo teško); sve je to *rekla-kazala* (neprovjereno, brbljarije); *hoćeš-nećeš*, morat ćeš to uraditi (i preko svoje volje). Polusloženicice su i priloški izrazi sastavljeni od dvaju korelativnih priloga sa suprotnim značenjem, pri čemu svaki prilog čuva svoj posebni akcent: Šetali su *amo-tamo*; to su *manje-više* poznate stvari; pospremio je *brže-bolje* stol; tumarali su *lijevo-desno*, *gore-dolje*; *ovdje-ondje* može se i to naći; sve će se to *danas-sutra* znati. Ima samo jedna imenička polusloženicica kojoj se i prva imenica deklinira i obje imaju svoj akcent. To je polusloženicica *marksizam-lenjinizam* (gen. *marksizma-lenjinizma*). Te dvije imenice čine nov zajednički pojam, a crticom se upravo ističe povezanost sastavnih pojmova koji su jednako važni, ali teško odvojivi.

3. Ovdje smo već na dodirnom mjestu s trećom skupinom višečlanih izraza koji prerašćuju u *složenicice*. Događa se to pod nekoliko uvjeta: prvo, kada se dvije ili više riječi tako srastu da dobiju samo jedan, zajednički akcent i jednu promjenu; drugo, kada te riječi dobiju novo značenje, drukčije od onoga koje su imale prije; i treće, kada se koji sastavni dio složenice ne upotrebljava u onom obliku koji ima u složenici. Nije potrebno da se izvrše sva tri uvjeta, obično je dovoljno da se izvrši bar jedan da bi dvije riječi ili više njih postale složenicom. Ogledat ćemo to na nekoliko primjera.

a) Ako skupovi riječi *Stâri Grâd* (na Hvaru), *Bânjâ Lúka*, *Pûstô pòlje* budu *obuhvaćeni jednim akcentom* i ako se prvi njihov dio prestane deklinirati, nastaju *složenicice* (kompoziti) *Stârigrâd* (u Hrvatskom primorju), *Banjâlúka*, *Pustòpolje*. Genitiv im je *Stârigrâda*, *Banjâlúke*, *Pustòpolja*, pridjev *stârigradski*, *banjâlúčki*, *pustòpoljski*, a etnik *Stârigradanin*, *Banjâlúčanin*, *Pustòpoljac*. (Podsjetite se: od *Stâri Grâd*, *Bânjâ Lúka*, *Pûstô pòlje* gen. je *Stârôga Grâda*, *Bânjê Lúkê*, *Pûstôga pòlja*, pridjev *starògradski*, *banjòlúčki*, *pustòpoljski*, a etnik *Starògradanin*, *Banjòlúčanin*, *Pustòpoljac*.) Kao riječi s jednim akcentom i jednom promjenom složenice se pišu zajedno, sastavljeno. Takve su i složenice *Beograd*, *Uučitrn*, *Biograd*, *Titograd*, *Krišpolje*, *Bjelorús*, *Đurdevdan*, *Osmanbegović*; *sveslavenski*, *punokrovan*, *novosadski*; *kojekakav*, *dvadeseti*, pa nepromjenljive *jedanput*, *petsto*, *šesto*, *sedamsto*, *gdjegdje*, *kudikamo*, *uglavnom*, *međutim*, *nadasve*, *obnoć*, *nadohvat*, *iako*, *mada*, *kadli* i sl. Ima složenica i sa dva akcenta, ali to je obično kad su dugi sastavni dijelovi (*národnooslobòdilački*, *psèudoklâsični*) ili kad složenice nisu sasvim srasle (*nâjplemenitiji*), a ne dešava se

često. Za većinu složenica vrijedi kao osnovni kriterij jedan akcent, a posebno za složene pridjeve koje treba pisati zajedno vrijedi kriterij da njihovi sastavni dijelovi označavaju jedan nerazgraničeni pojam premda jedan dio označuje, određuje drugi (*narodnooslobodilački*). Čim se radi o pojmu koji je razgraničen i sastavljen, pred nama je samo polusloženica (*francusko-njemački rat, hrvatsko-srpska koalicija*). Baš zato što se radi o jednom pojmu, na temelju naučnih proučavanja, pridjev *hrvatskosrpski* i *srpskohrvatski* piše se u nazivu jezika zajedno, kao složenica, jer se misli na jedan jezik, ali kad se govori o koaliciji jasno odijeljenih hrvatskih i srpskih stranaka ili čega sličnoga, npr. krajevâ, običajâ, taj se pridjev piše kao polusloženica, tj. s crticom. Slično je i *otvorenoplav, svijetložut* sav u svijetloplavoj ili svijetložutoj boji, a *crno-žut* je sastavljen od dviju boja.

b) U nekim od spomenutih složenica došao je do izražaja i drugi uvjet za stvaranje složenica, a to je *dobivanje novog značenja*, drukčijeg od onog što su ga imale pojedine riječi prije stapanja u složenicu. *Starigrad* nije više ili ne znači više *stari grad*, nego je to ime mjesta u Hrvatskom primorju; *Pustopolje* nije više *pusto polje*, nego također ime mjesta; *Bjelorus* nije više nekakav *bijeli Rus*, nego narodno ime jednoga ruskog naroda. Taj drugi uvjet osobito je često zastupan u složenih priloških izraza. Kada su riječi od kojih se tvore takvi priloški izrazi u svojim pravim značenjima (*u oči, na polje, na pamet, niz brdo, u glavnom, nada sve, među tim*), one se pišu odvojeno iako su dosta često povezane jednim akcentom (*u oči, na polje, na pamet*). Evo ih u takvoj upotrebi: *Pogledao ga je u oči. Otišao je na polje, a ne u šumu*. Ali kada skup tih riječi dobije novo značenje, tada je nastala složenica, pa se te riječi pišu zajedno (*uoči, napolje, napamet, nizbrdo, uglavnom, nadasve, međutim*). Takva nova značenja vidimo u rečenicama: *Sjetila se prelja kudjelje uoči nedjelje; Bacili su ga napolje* (= van); *Naučio napamet* (= naizust). Evo još nekoliko takvih priloških izraza: *naglas* = glasno; *naoko* = na izgled; *naime* = to jest; *doduše* = po istini; *natrag* = u suprotnom pravcu; *doboga* = sasvim; *dogodine* = iduće godine; *otprilike* = približno; *zbogom* = sretno, zdravo. I neodređene zamjenice *tkogod, štogod, kojigod, čijigod* imaju drugačije značenje nego prije spomenute opće distributivne zamjenice *tko god, što god, koji god, čiji god*. *Tkogod, štogod* znači otprilike *netko, nešto*, a *tko god, što god* znači *svatko tko, svašta što*. Na primjer: *Mogao bi tkogod štogod reći*, ali: *Tko god to uradi, dobit će nagradu*. Promijenjeno je i prvobitno značenje sastavnih dijelova u složenih glagola *nestati, nestajati, nedostati, nedostajati, nenavidjeti*, pa se stoga negacija *ne* piše zajedno s glagolom. *Nestati* znači iščeznuti, a *ne stati, ne stojim* negirano je značenje glagola *stati*. Tako je i *popodne* čitavo vremensko razdoblje od podneva do večeri, a *po podne* jedan dio toga razdoblja (*u pet sati po podne*; ali: *odmaraš se čitavo popodne*). Slična je razlika u značenju i između imenice *prijepodne* i priloš-

kog izraza *prije podne* (*došao je u 11 sati prije podne*; ali *čitavo prijepodne učio je za prijamni ispit*). Uvijek dakako treba malo promisliti, ali je lako kad se zna kriterij.

c) I napokon, zajedno se pišu i oni skupovi riječi kojima se neki sastavni dio ne upotrebljava inače u onakvom obliku kakav ima u tom skupu. Pred nama je dakle i opet složenica. Takvi su npr. prilozi *odmah*, *dovijek*, *pokraj*, pa priložni brojevi *dvaput*, *triput*. Pravilna sintaktička veza bila bi *od maha, do vijeka, po kraju, dva puta, tri puta*. Čim je dakle koji dio takve veze okrnjen, stvara se složenica. Takva okrnjenost još je očitija u složenim prilogima *noćas*, *sinoć*, *ljetos*. Neki se sastavni dijelovi složenica i ne upotrebljavaju samostalno, tj. izvan složenica, nikada, npr. *dadbudem*, *uzastopce*, *danaske*, *onomadne*, *prekjuče*, *donde*, *odnekle*, *odande*, *odavde*, *odakle* i sl. Na tom je principu zasnovan i jedan od razloga kojim se zagovara pisanje futura prvog zajedno: *čitaću* od *čitat ću*, jer je oblik *čitat* u književnom jeziku okrnjen prema pravilnom *čitati*.

U spomenutom principu nalaze se i razlozi zašto se *némati*, *nēmām* i *něću*, *něčeš* uzimaju kao složenice i pišu zajedno. U ova dva slučaja nema običnu vezu negacije *ne* i glagola kao u primjerima *nè nosim*, *nè hvālim*, *ne učim*, *ne čámim*. Već ona dužina na *e* u glagola *némati* i *něću* govori nam da je posrijedi kontrakcija ili sažimanje samoglasnika: *ne imati* i *ne (h)ōću* dalo je pretezanjem glasa *e* *némati* i *něću*. Okrnjeni su dakle glagoli *imati* i *(h)ōću* u svojem prvom dijelu, pa je nastala složenica. Kad nema takve okrnjenosti, nema ni složenice: *Ne imao od srca poroda! Htio ili ne htio, na isto ti izlazi*.

Eto, tako smo prikazali glavne kriterije po kojima skupove riječi pišemo ili odvojeno (*jâko crven*) ili s crticom (*râdio-stânica*) ili sastavljeno (*Stârigrâd*, *uōci*, *dvâpūt*). Mnogo je lakše ovu materiju upoznati i svladati ako se upoznaju principi nego ako se ide pojedinačno, od slučaja do slučaja, ili mnemotehnički. A obilazeći škole uvjerio sam se da se vrlo često radi na ovaj drugi, teži način. Nastavnici su se našli pred obilnom građom i vrlo često je rješavaju sasvim činjenično, navodeći nekoliko primjera za prvi način, nekoliko za drugi i nekoliko za treći način pisanja, bez dubljeg ulazanja u problematiku. A samo upoznavanjem problematike po kriterijima savladavamo građu u cjelini, pa i svaki, možda i novi slučaj, možemo odmah sami razriješiti. Od goleme i zamršene građe ostaje nam jasnoća kriterijâ koji pomažu orijentaciju u svim varijantama.

Sada kad znamo kriterije, jasno nam je da novi »Pravopis« one problematične primjere iz prvog odlomka ovog članka rješava ovako: *pod jesen, u redu, bez sumnje, s mukom, pod starost, svu noć, sve tri, anatema te bilo, u stvari, tako reći, i te kako*. Ne po tome kako je bilo u prijašnjim pravopisima, nego po kriterijima koji su u ovom članku protumačeni.

Spomenut ću još samo jedan primjer koji je vrlo poučan. I čitava rečenica može postati složenica ako promijeni značenje i dobije samo jedan akcent. Poznato je da su naši seljaci donedavna, a neki još i sada, na pitanja šta misle raditi ili kamo će putovati, odgovarali: »*Ako Bog da*, okopavat ću kukuruz, ili poći ću sutra u Gospić.« Riječi odštampane kurzivom upotrijebljene su u pravom značenju, imaju tri akcenta (*ăko bôg dă*), pa prema tome nisu složenica i pišu se odvojeno. Ali u Srbiji i ponegdje drugdje ova sintaktička veza povezuje se jednim akcentom u jednu izgovornu cjelinu i mijenja svoje značenje, znači *kamo?* ili *sretno!* Govori tkogod: »Putujem u Beograd«, a drugi prihvaća: »Akôbôgdă!« Ovo *akobogda* znači nešto novo, drugo nego sama sintaktička veza, znači *sretno* i ima jedan akcent, pa je prema tome složenica i sve se te tri, nekoć samostalne riječi pišu zajedno, kao jedna riječ.

PRAVOPISNE POSEBNOSTI U NOVINARSKOJ PRAKSI

Stjepan Babić

Kad bi se novinari u svemu držali strogo pravopisnih pravila o pisanju velikih slova, tada bi svaka novinska stranica upravo vrvjela velikim slovima i na kraju ne bi imali drugoga izlaza, nego da sve imenice pišu velikim slovom, kao Nijemci, ili sve malim, kako danas postaje moda. Budući da odstupanja moraju biti i opravdana i dosljedna, a to je upravo najteže u bogatoj novinarskoj praksi, pojedinac se nalazi gotovo pred nerješivim pitanjem. I tako jedno manje važno pravopisno poglavlje novinarima zadaje najveće teškoće.

Odmah se može reći da te teškoće ne proizlaze odatle što i u novom Pravopisu ima više različitih pravila, jer se sva mogu svesti na tri vrlo jednostavna:

1. velikim se početnim slovom piše prva riječ u rečenici,
2. velikim se početnim slovom pišu vlastite imenice,
3. ako je vlastito ime sastavljeno od više riječi, velikim se početnim slovom piše samo prva riječ, a ostale malim, osim onih koje se i izvan toga imena pišu velikim.

Izuzeci su od ta tri pravila samo u tome što se neke riječi pišu velikim slovom iz poštovanja, što se tako pišu sve riječi, osim prijedloga i veznika, u imenima sela, gradova, država i kontinenata, a malim administrativne jedinice manje od autonomne oblasti, zatim pokreti, povijesni događaji i ratovi. Ali kad bi Pravopis bio i bez tih izuzetaka, a možda bi mogao biti, primjena spomenutih triju pravila ne bi bila jednostavnija. Teškoća uopće